

ENFORMASYON TOPLUMUNDA DİNİ BİLGİ EDİNME: İNTERNET ORTAMINDAKİ DİNİ
ENFORMASYONUN GÜVENİLİRLİĞİ VE KALİTE KRİTERLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME*
RELIGIOUS INFORMATION SEEKING IN THE INFORMATION SOCIETY: A STUDY ON RELIABILITY
AND QUALITY CRITERIA OF RELIGIOUS INFORMATION ON THE INTERNET

Metin EKEN**
Hakan AYDIN***

Öz

Enformasyon çağında internet, en temel bilgi kaynaklarının başında yer alır ve bu durum dini bilgi arama/edinme pratikleri açısından da geçerlidir. Günümüzde dini bilgi ihtiyacının büyük bir kısmı geleneksel dini kurum ve kaynaklara başvurarak giderilmekle birlikte gün geçtikçe artan ölçüde internet ortamından karşılanmaktadır. Bu ihtiyaca binaen pek çok dini organizasyon, kurumsal yapılarını online ortamlara taşımakta, online ortamlardaki dini bilgilerin çeşitliliği ise gün geçtikçe artmaktadır. Verili durum; internet ortamındaki dini bilginin güvenilirliği ve kalite ölçütleri, dini bilgiye erişim sürecinde bireylerin interneti nasıl kullandıkları ve bu kullanım alışkanlıklarının geleneksel dini bilgi edinme süreçlerinden ne şekilde farklılaştığı, bir vasıta ve vasat (ortam) olarak internetin bu süreçteki rolü gibi pek çok soru ve sorunu gündeme getirir. Söz konusu soru ve sorunların akademik bir düzlemde kapsamlı bir biçimde ele alınması ise bu çalışmanın sınırlarını aşan ve çoklu araştırma perspektiflerini zorunlu kılan uzun vadeli bir süreci gerektirmektedir. Çalışma söz konusu araştırma sürecinin ilk aşaması olarak internet ortamındaki dini bilginin güvenilirliği sorununa odaklanmakta ve bu sorun çerçevesinde kullanıcı odaklı kalite kriterleri belirleme amacı taşımaktadır. Enformasyon kalitesi değerlendirme ölçütlerine dair literatür incelemesi yöntemiyle belirlenen kriterler, bu çalışmada Alexa verilerinden hareketle, *Türkçe dini bilgi kaynakları* ve *fıkıh* kategorisinde çok tıklanan altı internet sitesinin değerlendirilmesinde işlevsel bir araç olarak kullanılmıştır. Bu yönüyle çalışma internet ortamındaki dini nitelikli bilgilerin güvenilirliğinin tespit edilmesi hususunda önemli bir girişim olmakla birlikte, internet kullanıcılarının farkındalık düzeylerinin artırılması gibi somut çıktılara hizmet etme potansiyeline sahiptir. Çalışmanın sonucunda dini enformasyon sağlayan internet sitelerinin yetkinlik, otorite ve kapsama dair önemli eksikliklerinin olduğu ve bu eksikliklerin güvenilirlik problemlerine yol açtığı saptanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dini Bilgi, Dini Bilgi Edinme, İnternet, Güvenilirlik, Kalite Kriterleri

Abstract

In the information age, internet is one of the most basic sources of information, and this is same in terms of religious information search/acquisition practices. In this direction, the need for acquisition of religious information today is increasingly met by the internet environment together with traditional religious institutions. In context of this need many religious organizations transfer their institutional structures to online environments at the same time and the diversity of religious information in the online environment is increasing day by day. This present situation raises many questions and problems as "what is the criteria of reliability and quality of the information on the internet? how individuals use the internet in the acquisition of religious information process and how these usage habits differ from traditional acquisition of religious information processes? and what is the role of internet as an agency and a medium in this processes?" The comprehensive consideration of such questions and problems at an academic level requires a long-term research process that transcends the boundaries of this work and requires multiple research perspectives. In this respect, this study focuses on the reliability of the religious information on the internet as the first step of the research process and aims to determine the user-oriented quality criteria. In this study, the criteria determined by the method of literature review was used as a functional tool in the evaluation of six internet websites which are mostly clicked in *Turkish religious information sources* and *fikh* category in the light of Alexa data. In this respect, the study has the potential to serve as a concrete outcome, such as increasing the level of awareness of internet users, as well as being an important initiative in identifying the reliability of religious information on the internet. As a result of the study, it has been determined that internet sites providing religious information have significant deficiencies in competence, authority and coverage, and these deficiencies lead to reliability problems.

Keywords: Religious Information, Religious Information Seeking, Internet, Reliability, Quality Criteria.

GİRİŞ

Günümüzün ağlarla örülmüş enformasyon toplumunda yeni iletişim teknolojilerinin sunduğu etkileşim ve paylaşım olanakları ciddi bir enformasyon arzına yol açmış ve aynı zamanda enformasyona erişimin önündeki engelleri önemli ölçüde ortadan kaldırmıştır. Söz konusu durum ise özellikle bilgi edinme süreçlerinde internetin önemli bir mecra olarak belirginleşmesine sebebiyet vermiştir. Nitekim çalışmanın literatür kısmında aktarılan araştırma verileri bu iddianın geçerliliğini net bir biçimde ortaya koymaktadır. Ancak artan enformasyon arzı ve enformasyona erişimin kolaylaşması özellikle bilgi arama/edinme

* Erciyes Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinasyon Birimince (BAP) desteklenen bu çalışma (Proje Kodu: SDK-2017-7120), 21-23 Ekim 2017 tarihlerinde gerçekleştirilen, ASEAD II. Uluslararası Sosyal Bilimler Sempozyumu kapsamında sunulan bildiri metninin genişletilmiş ve yeniden gözden geçirilmiş halidir.

** Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi.

*** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, İletişim Fakültesi

süreçlerinde ortaya çıkabilecek pek çok sorunu gündeme getirmekte, tüm bu sorunlar ise internet ortamındaki enformasyonun güvenilirliğine dair soru işaretlerine temel teşkil etmektedir. Bu problemler çerçevesinde özellikle internet ortamındaki enformasyonun içerik kalitesine odaklanan pek çok akademik çalışmaya rastlamak mümkündür. Söz konusu çalışmaların en önemli özelliği, internet kullanıcılarına internet ortamındaki bilginin güvenilirliğine yönelik birtakım ölçütler sunmasıdır.

Enformasyon çağında bilgi arama/edinme davranışı farklı ihtiyaçlarla şekillenir. Bunlardan biri de dini bilgi ihtiyacıdır. Çeşitli şekillerde ortaya çıkan bu ihtiyacın karşılanması sürecinde en etkin kullanılan ortamlardan biri internettir ve bilgi arama/edinme süreçlerinde karşılaşılan güvenilirlik gibi genel sorunların dini bilgi arama/edinme süreçleri için de geçerli olduğu ifade edilebilir. Ancak dini bilgi söz konusu olduğunda bahsi geçen genel sorunları aşan birtakım problemlerin ortaya çıkması da muhtemeldir. Tüm bu açıklamalar çerçevesinde çalışma, internet ortamındaki dini bilginin güvenilirliği problemine odaklanmakta; söz konusu problem çerçevesinde yetkinlik, otorite ve kapsama yönelik kalite kriterleri belirleme amacı taşımaktadır. İnternet kullanıcılarının dini bilgi edinme süreçlerinde kendilerine rehberlik edecek ölçütlerin geliştirilmesi gibi somut bir çıktısı olan çalışma, bu yönüyle alandaki eksikliklerin giderilmesi hususunda bir ilk adım girişimi olarak değerlendirilebilir. İnternet ortamındaki dini enformasyonun kalite kriterlerine dair ölçütlerin oluşturulması sürecinde literatür incelemesi yönteminden faydalanılmıştır. Enformasyon kalitesi değerlendirme ölçütleri literatürü bu kapsamda çok geniş bir değerlendirme seti sunmaktadır. Ayrıca oluşturulan kriterlere eklenen alt sorularla da söz konusu kriterlerin dini enformasyonun sahip olması gereken özellikler çerçevesinde yapılandırılması sağlanmıştır.

Çalışma ayrıca, belirlenen kalite kriterleri çerçevesinde internet ortamındaki dini enformasyon kaynaklarının sınanmasını amaçlamaktadır. Bu doğrultuda internet ortamındaki dini enformasyon kaynaklarının seçilmesi sürecinde, internet istatistikleri sunan Alexa verilerinden yararlanılmıştır. *Türkçe bilgi kaynakları* ve *fıkıh* kategorisinde çok tıklanan altı internet sitesine çalışma kapsamında belirlenen kriterlerin uygulanması sonucunda; söz konusu internet sitelerinin gerek kaynak, yayıncı ve referanslar gerekse de tamamlık/bütünlük, anlaşılabilirlik ve değerlilik/değer katıcılık yönlerinden önemli eksikliklere sahip olduğu görülmüştür. Söz konusu eksikliklerin ise güvenilirlik problemine yol açtığı saptanmıştır. Çalışma kapsamında elde edilen sonuçlar, enformasyon çağında dini bilgi edinme ve dini sorulara cevap arama süreçlerinin internet kullanıcılarını pek çok sorunla yüz yüze getirebileceğini ortaya koymaktadır. Söz konusu sorunların ise dini meselelerle ilgili hatalı, eksik, tutarsız kavrayışlar ve davranış pratikleri üretebileceği ifade edilebilir. Bu sebeple çalışma, modern dünyada insan-din ilişkisi bakımından üzerinde dikkatle durulması gereken meselelerden birine odaklanması bakımından önem arz etmektedir.

1. ENFORMASYON TOPLUMUNDA DİNİ BİLGİ ARAMA / EDİNME

Modern toplumun analizine dair literatürün önemli bir kısmı, içinde yaşanan çağ ve toplumu belli niteliklerle tanımlama girişimleri çerçevesinde şekillenir. Bunlar içerisinde en çok ilgi gören tanımlama girişimlerinden biri de *enformasyon toplumdur*. Enformasyon toplumu özellikle sanayi sonrası toplumların genel karakteristiğini yansıtmak için kullanıma giren, pek çok eleştiri ve tartışmanın odağı haline gelse de mevcut toplumsal yaşamın tekno-enformasyonel temellerine dair önemli sorgulamaların gerçekleştiği bir uğrak haline gelmiştir. Bu sorgulamaların temelini enformasyon teknolojisi paradigması oluşturur. Castells'e göre söz konusu paradigmanın en önemli özelliği hammaddesinin enformasyon olmasıdır. Nitekim bu teknolojiler enformasyonu temel alan teknolojilerdir. Paradigmanın bir diğer özelliği yeni teknolojilerin etkilerinin yayılımıyla ilgilidir. Enformasyon pek çok insani etkinliğin ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir. Bu durum aynı zamanda enformasyon teknolojilerinin ağ kurabilme yeteneğiyle ilgilidir. Enformasyon teknolojileri ayrıca temel nitelikleri sürekli değişim ve örgütsel akışkanlık olan toplumda esnekliğe olanak sağlar. Son özellik ise belli teknolojilerinin bütünleşmiş bir sisteme dönüşümünün giderek yaygınlaşmasıdır. Bu kurguda mikro-elektronik, telekomünikasyon, opto-elektronik¹ ve bilgisayarlar, enformasyon sisteminde bütünleşmiştir (2008, 91). Tüm bu özellikler toplumsal etkinliklerin neredeyse tamamını etkileme potansiyeline sahip olarak görülen enformasyon teknolojisi paradigmasını vücuda getirir ve bugün modern toplumların sanayi sonrası durumunu anlamaya yönelik yaklaşımların temelinde bu paradigma yer alır.

Bunlardan en çok ilgi göreni, Daniell Bell (1973) tarafından ifade edilen *post-endüstriyel toplum* kavramıyla somutlaştırır. *The Coming of Post-Industrial Society: A Venture of Social Forecasting (Post-Endüstriyel Toplumun Doğuşu, Toplumsal Öngörüye Yönelik Bir Girişim.)* isimli kitabında Bell, ekonomide hizmet

¹ "Özellikle yarı-iletken (semiconductor) foton dedektörleri ve lazer kaynakları teknolojisindeki ilerlemeler sonucu, son yüzyıllarda başlı başına bir mühendislik dalı olabilecek kadar gelişme gösteren opto-elektronik için ışık, optik ve elektronun birlikte kullanımı gibi bir tanımlama yapılabilir. Opto-elektronik, savunma ve güvenlik sistemleri, fiber optik iletişim, barkod okuyucular, kompakt disk çalıcılar, otomatik uzaklık ayarı yapan fotoğraf makineleri gibi çok farklı ve yaygın uygulama alanları bulmuştur ve bulunmaktadır. Geniş uygulama yelpazesi nedeni ile opto-elektronik, modern teknolojinin temel taşlarından biridir" (Özek, 1995).

sektörünün imalat sektörüne göre daha önemli bir konuma gelişinin nasıl gerçekleştiğini inceler ve enformasyon toplumu olarak adlandırdığı yapının toplumsal çerçevesine yönelik bir takım açıklamalarda bulunur. Aynı şekilde Peter F. Drucker'ın *The Age of Discontinuity (Süreksizlik Çağı)* adlı kitabında (1969) bilgi teknolojisine ayırdığı bölüm enformasyon lehine değişim çözümlemesinin en başarılı örneklerinden birini sunar. Japon sosyolog Yoneji Masuda'nın geleceğe işaret eden *The Information Society as Post-Industrial Society (Post-Endüstriyel Toplum olarak Enformasyon Toplumu)* adlı kitabı da (1981) bu değişim ve gelişimin bitmeyen hikâyesini çarpıcı bir biçimde ortaya koyar (Briggs ve Burke, 2011, 291-292). Tüm bu değişim hikâyelerinin merkezi tezi, toplumun biçimlenmesinde ve gelişiminde maddi üretime dayalı değerlerin değil bilgisayar ve iletişim teknolojileri tarafından belirlenen enformasyona dayalı değerlerin itici bir güç olmasıdır (Masuda, 1981, 29). Bu kurguda bilgisayar ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, enformasyon toplumu hikâyesinin genişleyen sınırları için yeni referans çerçeveleri oluşturur.

Bilişim ve iletişim teknolojilerinin etkisi altında dönüşümler geçiren toplum türünü açıklamak için enformasyon toplumuna dair fikirlerin temel oluşturduğu bir başka yaklaşım ise *ağ toplumu* olarak karşımıza çıkar. Enformasyon teknolojisi paradigması ile bağlantılı bir biçimde, yeni mikro-elektronik aygıtların bilgi işlem kapasitesinin artırılması sonucu ortaya çıkan ağ toplumu kavramı toplumların değişen örgütlenme biçimleri ve (alt)yapılarına gönderme yapar; sosyal ağlardan ve medya ağlarından oluşan bir altyapının her toplumsal düzeyde (bireysel, grupsal/örgütsel, sosyal) örgütlenme biçimini belirlediği toplum türü olarak tanımlanır. Enformasyon toplumu kavramında vurgulanan ise toplumdaki faaliyet ve süreçlerin değişen özüdür (Castells, 2008, 56; Dijk, 2016, 41-42). Bu anlamda enformasyon toplumu öze yani içeriğe yönelik bir vurguya yaslanırken ağ toplumu biçime/forma yönelik bir vurgu taşır. Buna göre ağ toplumu, enformasyon toplumunun tekniğinin sunduğu imkânlarla dönüşen örgütlenme becerisine gönderme yapar.

Günümüzün ağlarla örülmüş enformasyon toplumunda iki temel eğilimin yaygınlaştığı görülür. Bunlardan ilki artan enformasyon arzıdır; giderek artan ölçüde daha çok kurum ve birey daha az giderle enformasyon üretip iletebilir hale gelmiştir. Buna paralel olarak gelişen bir diğer eğilim ise enformasyon tüketiminin ciddi oranda büyümesidir (McQuail ve Windahl, 2010, 251-252). Bu temel eğilimlerin enformasyon toplumunda bilgi arama ve edinme süreçlerinde² çeşitli imkân ve avantajlar oluşturmakla birlikte önemli problemlerin ortaya çıkmasına da zemin hazırladığı ifade edilebilir. En temelde yüksek enformasyon arzı her ne kadar enformasyon tüketicileri için daha az masrafla daha çok seçeneğe, iletişim kanallarına ulaşmak için daha çok olanağa imkân tanısa da, kargaşa ve tutarsızlık arasından kullanışlı veya uygun enformasyonu bulmada, bunları işleme ve depolamada artan zorluk ve artan gider anlamına gelmektedir (McQuail ve Windahl, 2010, 251-252). Ayrıca bilginin toplumun farklı kesimlerinden pek çok kişinin erişimine açık hale gelmesi, bilgiye ulaşma noktasındaki geleneksel sınırlılıkların belli ölçüde ortadan kalkması, bilgiye erişim maliyetlerinin önemli ölçüde azalması gibi unsurlar her ne kadar önemli avantajlar olarak görünse de, bunlardan her birinde yaşanan dönüşümün belirli sorun alanlarının ortaya çıkmasına yol açtığı da ifade edilebilir. Özellikle denetimsiz bilginin kolayca yaygınlaşması, güvenilirlik ve geçerlilik sorunları olan enformasyonun yaygın bir akış halinde olması, söz konusu durumun bir enformasyon kirliliğine sebebiyet vermesi ve bu kirliliğin doğru bilgiye ulaşmayı zorlaştırması gibi sorunlar bunlardan yalnızca birkaçıdır.

Enformasyon toplumunun ağlarla örülmüş günümüz biçimlenmesinde en önemli bilgi edinme araçlarından birinin internet olduğunu ifade etmek mümkündür (Cole, 2001, 19). Bu durum dini bilgilenme açısından da geçerlidir. Pew Araştırma Merkezinin *Internet and American Life (İnternet ve Amerikan Yaşamı)* isimli projesi kapsamında 2001 yılında gerçekleştirilen *CyberFaith: How American Pursue Religion Online* isimli araştırmanın sonuçlarına göre; internet kullanıcılarının %25'i dini ve manevi enformasyonu online ortamlardan edinmektedir. Karşılaştırmak gerekirse bu oran online kumar oynayanlar, açık arttırmaya katılanlar, hisse senedi takip edenler, internette telefon görüşmeleri yapanlar ile internet bankacılığı hizmetleri ve çöpçatanlık/tanışma sitelerini kullananların oranlarından daha fazladır (Larsen, 2001, 2). Yine Pew Araştırma Merkezi'nin *Internet and American Life (İnternet ve Amerikan Yaşamı)* isimli projesi kapsamında gerçekleştirilen *Faith Online* isimli araştırmanın sonuçları, Amerikalıların %64'ünün interneti dini ve manevi saiklerle kullandığını ve bu kullanımın önemli bir kısmının da çeşitli amaçlarla dini bilgi aramaya yönelik olduğunu ortaya koymuştur (Hoover vd., 2004).

Tüik'in (2004-2017) *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*'na göre hanelerde internet erişiminin 2017 itibarıyla %80'lere ulaştığı Türkiye'de de dini bilgi arama/edinme süreçlerinde internet etkin

² "İnsanın yaşamını sürdürebilmesi ve diğer insanlarla olan ilişkilerini düzenleyebilmesi için bilgiye gereksinimi vardır. Bu gereksinimin ortaya çıkışı çeşitli etkenlere bağlıdır. Bilgi gereksinimi sonucu ortaya çıkan bilgi arama davranışı da her insan için aynı olmayıp çok farklı nedenlerden etkilenerek şekillenmektedir" (Uçak, 1997, 316).

bir biçimde kullanılmaktadır. Mak Danışmanlık şirketi tarafından gerçekleştirilen *Türkiye’de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı* isimli araştırma kapsamında katılımcılara yöneltilen, “İslam dini ile ilgili bilgileri daha çok hangi kaynaklardan öğreniyorsunuz?” sorusuna katılımcıların % 30 u *dini kitaplar* yanıtını verirken % 45 i *internet* yanıtını vermiştir (Kulat, 2017, 18). Bu yanıtlar Türkiye’de geleneksel dini bilgi edinme süreçlerinin önemli ölçüde farklılaştığını gözler önüne sermekte, internetin dini bilgi edinme sürecinde en çok kullanılan kaynak olduğunu ortaya koymaktadır. Alexa³ verilerine göre de Türkiye’de din ve maneviyat kategorisinde 573 internet sitesinin aktif olduğu ve bu sitelerin hemen hemen hepsinin dini bilgi arama ve edinme sürecinde kaynak olarak kullanıldığı bilinmekle birlikte, *İslami dini bilgi kaynakları* kategorisinde 81 *fıkıh* kategorisinde ise 12 adet internet sitesinin aktif olduğu görülmektedir (Alexa). Bu veriler internetin Türkiye’de dini bilgi arama ve edinme süreçlerinde aktif bir biçimde kullanıldığına yönelik önemli ipuçları sunmaktadır.

Dünyada ve Türkiye’de bilgi edinme davranışlarını somutlaştıran bu veriler günümüz enformasyon toplumlarında internetin en temel dini bilgi arama/edinme kaynaklarından biri olduğunu ortaya koyar. Söz konusu durum ise internetin, geleneksel dini bilgi arama davranışlarını ve bilgi edinme sürecindeki birtakım gereklilikleri ne ölçüde dönüşüme uğrattığı sorusunu gündeme getirir. Bu husustaki dönüşümlerden ilki zaman ve mekan kısıtlarının belli ölçülerde ortadan kalkmasıyla ilgilidir; nitekim bir eğitim merkezine ya da camii ve benzeri mekanlara gidilmeksizin dini bilgiye erişim olanaklarında artış söz konusudur. Bir diğeri ise öğrenme giderleri ile ilgilidir; günümüzde bir yerden bir yere gitmek veya bir kitap satın almak gibi belli maliyetleri olan faaliyetlere alternatif olanaklar söz konusudur. Diğerleri de bilgiyi elde etmek için gerekli beceri ve araçlar (kütüphane kullanım becerileri vs.) ile arşivleme (bilgi içerikli malzemelerin depolanması vs gibi) gibi durumlarla ilgilidir; bu durumda da sahip olunması gereken becerilerin ve arşivleme biçimlerinin farklılaştığı ifade edilebilir (Hasan ve Haron, 2013, 1083). Dini bilgi arama/edinme süreçlerini dönüşüme uğratan tüm bu etmenler aynı zamanda otorite problemini gündeme getirir. Dini bilginin geleneksel kurumlar ve ilim adamlarının yanı sıra artan ölçüde internet ortamından temin edilmesi söz konusu kurumların ve ilim adamlarının otoritelerini belli ölçülerde aşındırmaktadır. Ancak ortaya çıkan ve çeşitlilik arz eden yeni mikro otorite biçimlerinin yetkinliğine ve güvenilirliğine yönelik soru işaretleri bu dönüşümün sorunlu yanlarını ortaya koymaktadır.

Nitekim internetin temel dini bilgi kaynaklarından biri olmasıyla birlikte gündeme gelen bir diğer sorun alanı internet ortamındaki dini enformasyonun önemli ölçüde çeşitlenmesi ve güvenilirlik meselesi çerçevesinde şekillenir. Dini bilgiye ulaşmada büyük imkanlar sunan internet aynı zamanda yanlış ve eksik bilgilerin yayılmasına da zemin hazırlar. Hatalı, tutarsız, dini kaynaklara ve literatüre aykırı, taraflı ve bütünlük arz etmeyen bilgiler sunan internet sitelerinde ciddi artışlar gözlemlenmektedir. Resmi kurumlarca hazırlanan dini internet sitelerinin nitelik ve niceliklerinin yetersizliği, dini bilgi içeren internet sitelerine yönelik kontrol mekanizmalarının gelişmemesi gibi sebepler de dini bilginin yanlış ve eksik iletilmesine sebep olmaktadır (Vardı, 2013, 87). Bu ve benzeri sorunlar internet ortamındaki dini bilginin güvenilirliğine yönelik ciddi kaygıları beraberinde getirmektedir. Herhangi bir internet sitesindeki enformasyonun doğruluk, güvenilirlik gibi en önemli özelliklerinin denetlenmesinin, siteyi ziyaret eden kullanıcının sorumluluğunda olması da internet ortamındaki bilginin güvenilirliğine ciddi şekilde zarar vermektedir (Çelik, 2014, 138). İnternet ortamındaki bilginin güvenilirliği problemi özellikle din olgusu gibi ciddi bir mesele söz konusu olduğunda ayrı bir önem kazanır. Hatalı, eksik ve tutarsız dini enformasyonun önemli bir dini meselede hatalı, eksik ve tutarsız bir kavrayışa ve bunun sonucunda gelişebilecek benzer davranış pratiklerine zemin hazırlayabileceği ifade edilebilir. Bu sebeple dini bilgilenme amacıyla kendisine başvuru internet sitelerinin belli güvenilirlik ve kalite kriterlerine sahip olup olmadığına yönelik değerlendirmeler önem arz etmektedir.

2. İNTERNET ORTAMINDAKİ DİNİ ENFORMASYONUN GÜVENİLİRLİĞİ VE KALİTE KRİTERLERİ

İnternet ortamındaki bilgilerin güvenilirliğine yönelik araştırmalar yapan çeşitli kurumlar, akademisyenler ve yazarlar mevcuttur. Hepsinin öncelikli olarak ele aldığı konuların başında ise içerik kalitesi gelir ve buna yönelik pek çok ölçüt geliştirilmiştir.⁴ Özellikle basılı materyallerin değerlendirilmesinde

³ “Alexa, ABD merkezli Amazon firmasına ait bir web ölçümleme şirkettir. İnternette bulunan tüm siteleri belli başlı kriterleri baz alarak sıralamaya koyan Alexa, 1996 yılında kurulmuş bir şirket olarak çalışmaları oldukça eskiye dayandığı için güçlü bir veri tabanına sahiptir. Bu yüzden her hangi bir internet sitesi için bilgi edinmek istendiğinde ilk ölçüm vasıtası olarak tercih edilmektedir” (www.mediatick.com.tr, 2018).

⁴ İnternet ortamında sunulan bilginin kalite kriterlerine yönelik gerçekleştirilen çalışmaların genel bir değerlendirmesi için bkz: Parker MB.; Moleshe V.; De la Harpe L.; Wills GB. (2006) An Evaluation of Information Quality Frameworks for the World Wide Web, In: *8th Annual Conference on WWW Applications*, 6-8th September 2006, Bloemfontein, Free State Province, South Africa. Ayrıca bu konuda Türkiye’de gerçekleştirilmiş önemli bir doktora tezi için bkz: Çelik, Tolga (2011). *İnternette Elde Edilen Enformasyon Sonuçlarının*

de kullanılmaları sebebiyle *geleneksel değerlendirme ölçütleri* olarak bilinen ölçütler, birtakım farklılıklar göstermekle birlikte temelde, internet sayfalarındaki enformasyonun sahip olması beklenen *yetkinlik, doğruluk, güvenilirlik, kapsamlılık ve güncellik* gibi temel özelliklerle ilgilidir ve bu alanda geliştirilen diğer ölçütlerin temelini oluşturur. Bu çalışmalar kullanıcıların bazı sorular vasıtası ile sitenin belirtilen özelliklere sahip olup olmadığını anlayabilmesini sağlamaya yöneliktir. Sanal ortamdaki bu kalite probleminin çözümüne yönelik yapılan çalışmalarda genellikle *enformasyon kalitesi (information quality)* ve *kullanılabilirlik (usability)* kavramları üzerinde durulmuştur (Çelik, 2014, 138-139; Gürcan, 2003, 91).

Bu çalışmada ise kullanılabilirlikten ziyade enformasyon kalitesi ve güvenilirliği göz önünde bulundurulacak ve birtakım kalite kriterleri belirlenecektir. Geliştirilen kalite kriterleri dini enformasyon arzının güvenilirliğine yönelik önemli bir rehber olma niteliği taşımaktadır. Ancak burada dikkat edilmesi gereken husus söz konusu kriterlerin içerikle uyumlu olmasıdır. Çelik'in ifadesiyle (2014, 141) internet ortamındaki web siteleri genellikle içerik olarak ticari, eğlence, kişisel, savunucu, haber ve enformasyonel olmak üzere 6 ana başlıkta toplanabilir. Bu çalışmada geliştirilecek kalite kriterleri *dini/enformasyonel* içerikli internet sitelerine yönelik olacağından söz konusu sitelerin içerik düzeyinde sahip olması gereken temel özellikler dikkatle belirlenmelidir. Bu doğrultuda yetkinlik, otorite ve kapsam, çalışmada dini/enformasyonel internet sitelerinin içeriğine yönelik en temel değerlendirme kriterleri olarak belirlenmiştir. Bunun sebebi ise enformasyon kalitesi değerlendirme kriterlerine dair literatürün neredeyse tamamında ortaya konan ve geniş bir yelpazede çeşitlenen kriterlerin en temelde bu üç ana başlığın altında değerlendirilebilecek olmasıdır. Aynı zamanda bu üç genel kavram dini bilginin güvenilirliği söz konusu olduğunda da önemle üzerinde durulması gereken hususların başında gelir.

Başta geleneksel değerlendirme ölçütleri olmak üzere çeşitli değerlendirme ölçütleri ve özellikle dini enformasyonun sahip olması gereken nitelikler göz önünde bulundurularak hazırlanan kriterlerin yetkinlik, otorite ve kapsama yönelik genel bir projeksiyon sunmasına dikkat edilmiştir. Bu doğrultuda geliştirilen yedi başlıktan ilk dördü (kaynak, yayıncı, referanslar ve ilgililik) yetkinlik ve otorite göz önünde bulundurularak belirlenmiştir. Nitekim geleneksel değerlendirme ölçütleri başta olmak üzere, geliştirilen pek çok değerlendirmede yetkinlik ve otorite en temel ölçütlerin başında yer almaktadır. Georgetown (2017) ve Maryland (UMUC) (2017) üniversiteleri tarafından geliştirilen geleneksel değerlendirme ölçütleri incelendiğinde *yazar (author)* ve *otorite (authority)* ilk ve en temel ölçütler olarak dikkat çeker. Yine bu kriterler içerisinde yer alan olan *güvenilirlik (reliability)* ve *doğruluk (accuracy)* ölçütleri de yetkinlik ve otoriteye yönelik sorgulamalara temel oluşturmaktadır. Oliver, Wilkinson ve Bennett (1997) tarafından geliştirilen kalite kriterleri arasında yer alan *yazar kimliği* ve *yazar otoritesi/güvenilirliği* şeklindeki ölçütler ile Liu ve Huang'ın (2005) kaynağın güvenilirliği ve içerik kalitesine yönelik değişkenleri bu çalışmanın yetkinlik ve otorite kapsamındaki ölçütlerine temel oluşturmaktadır. Geliştirilen kalite kriterlerinin diğer üçü (tamamlık/bütünlük, anlaşılabilirlik ve değerlilik/değer katıcılık) ise içerikle birlikte kapsama yöneliktir. Bu kriterlerin belirlenmesinde de Çelik (2014), Oliver, Wilkinson ve Bennett (1997) ile Naumann ve Rolker'in (2000) değerlendirmeleri göz önünde bulundurulmuştur.

Bu çerçevede belirlenen kriterleri yedi başlıkta aşağıda şekilde ifade etmek mümkündür. Başlıkların altına eklenen sorular ise incelenecek internet sitelerinin söz konusu kriterlere uygun olup olmadığını denetlemek amacıyla geliştirilmiştir:

1.) Kaynak

- İçeriklerin üreticisi/yazar ismi yer alıyor mu?
- Yazarın uzmanlık durumuna yönelik bir bilgilendirme var mı?
- Yazar/lar dini bir kurumsal yapının temsilcisi mi?

İlk kriter olarak belirlenen *kaynak* başlığı altında geliştirilen sorular, internet ortamındaki dini bilginin üreticisinin kim olduğu, uzmanlık durumu ve temsil ettiği kurumu anlamaya yöneliktir. Bu sorular dini amaçla yayımlanan içerik kaynağının yetkinliğini anlamak bakımından önemlidir. Aynı zamanda uzmanlık bilgisi, özellikle dini bilgi gibi uzmanlık gerektiren bir alan söz konusu edildiği için ayrı bir önem arz etmektedir.

2.) Yayıncı

- İnternet sitesinin künyesi var mı?
- Sitenin amacı açıkça sunulmuş mu?
- Bir uzmanın bireysel girişimi mi?

- Kurumsal bir yapının resmi sayfası mı?

İnternet ortamındaki dini enformasyonun güvenilirliği ile ilgili bir diğer önemli kriter, enformasyonu yayımlayan internet sitesi yani *yayıncı* ile ilgilidir. Bunun için belirlenen alt sorular sitenin hangi amaçlarla kimler tarafından kurulduğunu ve herhangi bir dini organizasyon ile ilgili olup olmadığını anlamaya yöneliktir.

3.) Referanslar

- İçerikler referans ve kaynakça sistemine sahip mi?
- İçerik orijinal bir kaynaktan alınmışsa bu içeriğe erişim var mı?
- Referansların yetkinliği nedir?

İnternet ortamındaki içeriğin yetkinlik ve otorite bakımından değerlendirilmesine yönelik önemli kriterlerden bir diğeri de *referanslar*dır. Özellikle dini bilgilendirme amaçlı bir içerik söz konusu olduğunda referans ve kaynakça sisteminin önemi açığa çıkmaktadır. Bu kriter enformasyonun dayanaklarına yönelik genel bir çerçeve sunar. Aynı zamanda alıntılanan orijinal kaynaklara referans olup olmadığı hususu içeriğin teyit edilmesi bakımından önemlidir. Tüm bunlarla birlikte referansların yetkinliği de gündeme gelmektedir. Ancak söz konusu değerlendirme sorusu uzmanlık gerektirmesi bakımından bütün kullanıcılar için geçerli olmayabilir.

4.) İlgililik

- Site formatı ile yayımlanan içerik uyumlu mu?

İlgililik esasında yayıncı ile alakalı bir alt kriter olarak değerlendirilebilir; ancak özellikle dini enformasyon aktarımı yapan internet siteleriyle ilgili en temel sorunlardan biri site formatı ile yayımlanan içeriğin uyumlu olmamasıdır. Bu yaygın problem içerikle ilgili önemli sorunlara sebebiyet vermektedir. Örneğin gündelik hayatın hemen her sahasıyla ilgili meselelerin gündeme getirildiği forum sitelerinde paylaşılan dini enformasyon sadece site formatı gereği dikkatle yaklaşılması gereken enformasyon türleri arasında değerlendirilebilir. Çünkü bu tür forumlardaki ibareler genellikle anonim kimliklere sahip kişiler tarafından bireysel fikirlerin ifade edilmesi yoluyla kurgulanmakta veya doğrudan alıntılama yoluyla oluşturulmaktadır.

5.) Tamamlık/Bütünlük

- Hakkında bilgi verilen husus tüm yönleriyle ve net bir biçimde aydınlatılmış mı?

İnternet ortamında dini bilgi edinme süreçlerinde karşılaşılan önemli sorunlardan bir diğeri de hakkında bilgi verilen hususun tüm yönleriyle ve net bir biçimde aktarılmamış olmasıdır. İnternet sitelerinde yer alan herhangi bir dini mesele hakkındaki eksik ve bağlamından kopuk ifadeler, hatalı kavrayışlara zemin hazırlamaktadır. Bu yönüyle *tamamlık/bütünlük* internet ortamındaki dini içeriğin kapsamına yönelik önemli bir kriter olarak karşımıza çıkar.

6.) Anlaşılabilirlik

- İçerik dini bilgiye sahip olmayanlar tarafından net bir biçimde anlaşılabilir mi?

Anlaşılabilirlik geliştirilen kriterlerin kullanıcı odaklı kimliğine vurgu yapar. Nitekim internet sitelerinin sağladığı dini içeriğin uzmanlık gerektiren bir karaktere sahip olması genel kullanıcının söz konusu içerikten yararlanabilmesini zorlaştıracaktır.

7. Değerlilik / Değer Katıcılık

- İçeriğin siteye ait özgün ve orijinal bir araştırma olma yönü var mı?
- İçerik başka bir kaynaktan alınan içeriğin doğrudan aktarımı mı?

Bu kriter dini enformasyon sunan internet sitelerinin içeriklerini nasıl oluşturduğunu anlamaya yöneliktir. Nitekim içeriklerin site için tasarlanan özgün ve orijinal araştırma süreçleri sonucunda üretilmesi enformasyonun değerine yönelik önemli bir ölçüttür.

3. YETKİNLİK, OTORİTE VE KAPSAMA YÖNELİK DEĞERLENDİRME

Dini/enformasyonel içerikli internet sitelerinin değerlendirilmesine yönelik kriterler aşağıdaki şekliyle bir kontrol listesi haline getirilmiştir.

Yetkinlik, Otorite ve Kapsama Yönelik	Evet	Hayır	Bilinmiyor
1. Kaynak			
- İçeriklerin tamamında üreticisi/yazar ismi yer alıyor mu?			
- Yazarların uzmanlık durumuna yönelik bir bilgilendirme var mı?			
- Yazarlar dini bir kurumsal yapının temsilcisi mi?			
2. Yayıncı			
- İnternet sitesinin künyesi var mı?			
- Sitenin amacı açıkça sunulmuş mu?			
- Bir uzmanın bireysel girişimi mi?			
- Kurumsal bir yapının resmi sayfası mı?			
3. Referanslar			
- İçerikler referans ve kaynakça sistemine sahip mi?			
- İçerik orijinal bir kaynaktan alınmışsa bu içeriğe erişim var mı?			
- Referanslar yetkin mi?			
4. İlgililik			
- Site formatı ile yayınlanan içerik uyumlu mu?			
5. Tamamlık/Bütünlük			
- Hakkında bilgi verilen hususlar tüm yönleriyle ve net bir biçimde aydınlatılmış mı?			
6. Anlaşılabilirlik			
- İçerik dini bilgiye sahip olmayanlar tarafından net bir biçimde anlaşılabilir mi?			
7. Değerlilik / Değer Katıcılık			
- İçeriğin siteye ait orijinal bir araştırma olma yönü var mı?			
- İçerik başka bir kaynaktan alınan içeriğin doğrudan aktarımı mı?			

Alexa verilerine göre Türkiye’de din ve maneviyat kategorisinde 572 adet internet sitesinin aktif olduğu görülmektedir. Bu siteler içerisinde İslam üst başlığı altında *dini bilgi kaynakları* kategorisinde 81, *Fıkıh* kategorisinde ise 12 adet internet sitesi yer almaktadır. Bu iki kategori dini bilgi edinme süreçlerinde en çok başvurulan kategoriler içerisinde yer alır. Bu doğrultuda çalışma kapsamında belirlenen kalite kriterleri çerçevesinde dini bilgi kaynakları ve fıkıh kategorilerinde çok tıklanan altı internet sitesi değerlendirilmiştir. Bunlar; dini bilgi kaynakları kategorisinde yer alan; *islamiyasam.com*, *biriz.biz* ve *enfal.de* ile fıkıh kategorisinde yer alan; *sorularlaislamiyet.com*, *dinimizislam.com* ve *fetvameclisi.com* isimli internet siteleridir.

Tablo 1: *islamiyasam.com*

Yetkinlik, Otorite ve Kapsama Yönelik	Evet	Hayır	Bilinmiyor
islamiyasam.com			
1. Kaynak			
- İçeriklerin tamamında üreticisi/yazar ismi yer alıyor mu?	X (kısmi olarak)		
- Yazarların uzmanlık durumuna yönelik bir bilgilendirme var mı?		X	
- Yazar/lar dini bir kurumun temsilcisi mi?			X
2. Yayıncı			
- İnternet sitesinin künyesi var mı?		X	
- Sitenin amacı açıkça sunulmuş mu?		X	
- Bir uzmanın bireysel girişimi mi?			X
- Kurumsal bir yapının resmi sayfası mı?			X
3. Referanslar			
- İçerikler referans ve kaynakça sistemine sahip mi?	X (kısmi olarak)		
- İçerik orijinal bir kaynaktan alınmışsa bu içeriğe erişim var mı?		X	
- Referanslar yetkin mi?			X (tam olarak bilinmiyor)
4. İlgililik			
- Site formatı ile yayınlanan içerik uyumlu mu?	X		
5. Tamamlık/Bütünlük			
- Hakkında bilgi verilen hususlar tüm yönleriyle ve net bir biçimde aydınlatılmış mı?		X	
6. Anlaşılabilirlik			
- İçerik dini bilgiye sahip olmayanlar tarafından net bir biçimde anlaşılabilir mi?	X		
7. Değerlilik / Değer Katıcılık			
- İçeriğin siteye ait orijinal bir araştırma olma yönü var mı?		X	
- İçerik başka bir kaynaktan alınan içeriğin doğrudan aktarımı mı?	X (kısmi olarak)		

islamiyasam.com adlı internet sitesinin incelenmesi sonucunda *kaynakla* ilgili kriterlerin yeterince sağlanmadığı görülmüştür. Bunun temel sebebi üretici ya da yazar isminin sınırlı sayıda içerikte yer

almasıdır. Söz konusu içeriklerin en önemli özelliği ise başka kaynaklardan yapılan doğrudan alıntılar şeklinde sunulmasıdır. Ayrıca yazarların uzmanlık durumu ve kurumsal aidiyetini belirten bir açıklamaya da rastlanmamıştır. *Yayıncı* ile ilgili kriterlere gelindiğinde ise siteye ait künye bilgisinin sunulmadığı görülmektedir. Bu durumda sitenin kim tarafından ve hangi amaçla kurulduğu bilinmemektedir. Ayrıca içeriklerin yalnızca bir kısmı referans sistemine sahiptir. Bu içerikler özellikle fıkıh kategorisinde yer almakta; ayet ve hadislere referansları içermektedir. Site formatı ile içerikler uyumludur. Ancak hakkında bilgi verilen hususların çok yüzeysel bir biçimde ele alındığı görülmektedir. Yine içeriklerin kolay anlaşılabilir olduğu ifade edilebilir; ancak neredeyse tamamı siteye ait orijinal bir araştırma olma özelliğine sahip değildir.

Tablo 2: *biriz.biz*

Yetkinlik, Otorite ve Kapsama Yönelik	Evet	Hayır	Bilinmiyor
biriz.biz			
1. Kaynak			
- İçeriklerin tamamında üreticisi/yazar ismi yer alıyor mu?	X (kısmi olarak)		
- Yazarların uzmanlık durumuna yönelik bir bilgilendirme var mı?		X	
- Yazarlar dini bir kurumun temsilcisi mi?			X
2. Yayıncı			
- İnternet sitesinin künyesi var mı?		X	
- Sitenin amacı açıkça sunulmuş mu?		X	
- Bir uzmanın bireysel girişimi mi?			X
- Kurumsal bir yapının resmi sayfası mı?		X	
3. Referanslar			
- İçerikler referans ve kaynakça sistemine sahip mi?	X (kısmi olarak)		
- İçerik orijinal bir kaynaktan alınmışsa bu içeriğe erişim var mı?		X	
- Referanslar yetkin mi?	X (kısmi olarak)		
4. İlgililik			
- Site formatı ile yayınlanan içerik uyumlu mu?	X		
5. Tamamlık/Bütünlük			
- Hakkında bilgi verilen hususlar tüm yönleriyle ve net bir biçimde aydınlatılmış mı?		X (kısmi olarak)	
6. Anlaşılabilirlik			
- İçerik dini bilgiye sahip olmayanlar tarafından net bir biçimde anlaşılabilir mi?	X		
7. Değerlilik / Değer Katıcılık			
- İçeriğin siteye ait orijinal bir araştırma olma yönü var mı?		X	
- İçerik başka bir kaynaktan alınan içeriğin doğrudan aktarımı mı?	X		

biriz.biz adlı internet sitesine dair incelemede *kaynakla* ilgili en dikkat çekici husus içeriklerin neredeyse tamamının farklı formatlarda şekillendirilmiş olmasıdır. Örneğin sitede yer alan *Peygamberler Tarihi* kategorisindeki içeriklerin tamamında içerik üreticisi/yazar ismi yer almazken, *Evlialar* kategorisindeki içeriklerin *Evlialar Ansiklopedisi'*nden yararlanılarak üretildiği ifade edilmektedir. Benzer bir biçimde *Abdest* kategorisinde yer alan içeriklerde *Diyanet Çocuk Dergisi'*nden yararlanıldığı belirtilmekle birlikte *Ashab-ı Kiram-Hayatüs Sahabe* kategorisinde yer alan içeriklerde de *www.dinimizislam.com* adlı internet sitesinden yararlanıldığı görülmektedir. Bu durum içeriklerin farklı kaynaklardan alıntılanarak ve/veya derlenerek oluşturulduğunu, bu sebeple de sitenin özgün bir içerik üreticisi olmadığını göstermektedir. İçeriklerin çoğunun doğrudan alıntı olması sebebiyle orijinal kaynaktan referans sistemine sahip olan içerikler aynı şekilde aktarılmıştır. Tüm bunlarla birlikte sitenin yalnızca dini bilgi sunmak amacıyla kurulmadığı aynı zamanda altın fiyatlarından, güzel sözlere, Türkçe yazım kılavuzundan hasta randevu sistemine kadar pek çok içeriğe erişim imkanı sağladığı ifade edilebilir. Bu durum site formatını karmaşık bir hale getirmektedir.

Tablo 3: enfal.de

Yetkinlik, Otorite ve Kapsama Yönelik	Evet	Hayır	Bilinmiyor
Enfal.de			
1. Kaynak			
- İçeriklerin tamamında üreticisi/yazar ismi yer alıyor mu?	X		
- Yazarların uzmanlık durumuna yönelik bir bilgilendirme var mı?	X (kısmi olarak)		
- Yazarlar dini bir kurumun temsilcisi mi?			X
2. Yayıncı			
- İnternet sitesinin künyesi var mı?	X		
- Sitenin amacı açıkça sunulmuş mu?	X		
- Bir uzmanın bireysel girişimi mi?			X
- Kurumsal bir yapının resmi sayfası mı?		X	
3. Referanslar			
- İçerikler referans ve kaynakça sistemine sahip mi?	X (kısmi olarak)		
- İçerik orijinal bir kaynaktan alınmışsa bu içeriğe erişim var mı?	X (kısmi olarak)		
- Referanslar yetkin mi?	X (kısmi olarak)		
4. İlgililik			
- Site formatı ile yayınlanan içerik uyumlu mu?	X		
5. Tamamlık/Bütünlük			
- Hakkında bilgi verilen hususlar tüm yönleriyle ve net bir biçimde aydınlatılmış mı?	X (kısmi olarak)		
6. Anlaşılabilirlik			
- İçerik dini bilgiye sahip olmayanlar tarafından net bir biçimde anlaşılabilir mi?	X (kısmi olarak)		
7. Değerlilik / Değer Katicılık			
- İçeriğin siteye ait orijinal bir araştırma olma yönü var mı?		X	
- İçerik başka bir kaynaktan alınan içeriğin doğrudan aktarımı mı?	X		

enfal.de adlı internet sitesi *kaynak* kriteri çerçevesinde incelendiğinde içeriklerin büyük bir çoğunluğunda yazar isminin yer aldığı görülmektedir. Ayrıca site bir künye bilgisi sunmakta ve burada yayın amaçlarını açıkça belirtmektedir. Bununla birlikte künyede de belirtildiği üzere içerikler farklı kaynaklardan doğrudan alıntılanmak suretiyle oluşturulmuştur. Dolayısıyla alıntılanan kaynaktan referans sistemine sahip olan metinlerin referans sistemi ve kaynakçası korunmuştur. Hakkında bilgi verilen hususların bir kısmı gayet geniş bir biçimde açıklanmıştır. Alıntılanan içeriklerin genel olarak anlaşılabilir kaynaklardan seçilmesine, uzmanlık gerektiren bir takım bilgilerin ise anlaşılabilir özetlerinin sunulmasına dikkat edildiği görülmektedir. Site yalnızca bir bilgi kaynağı değil birtakım ritüellerin de online bir biçimde gerçekleştirilebileceği sosyal bir ortam olarak kurgulanmıştır.

Tablo 4: sorularlaislamiyet.com

Yetkinlik, Otorite ve Kapsama Yönelik	Evet	Hayır	Bilinmiyor
sorularlaislamiyet.com			
1. Kaynak			
- İçeriklerin tamamında üreticisi/yazar ismi yer alıyor mu?		X (genel olarak belirtilmiş)	
- Yazarların uzmanlık durumuna yönelik bir bilgilendirme var mı?	X (kısmi olarak)		
- Yazarlar dini bir kurumun temsilcisi mi?			X
2. Yayıncı			
- İnternet sitesinin künyesi var mı?	X		
- Sitenin amacı açıkça sunulmuş mu?	X		
- Bir uzmanın bireysel girişimi mi?		X	
- Kurumsal bir yapının resmi sayfası mı?	X		
3. Referanslar			
- İçerikler referans ve kaynakça sistemine sahip mi?	X (kısmi olarak)		
- İçerik orijinal bir kaynaktan alınmışsa bu içeriğe erişim var mı?		X	
- Referanslar yetkin mi?	X (kısmi olarak)		
4. İlgililik			
- Site formatı ile yayınlanan içerik uyumlu mu?	X		
5. Tamamlık/Bütünlük			
- Hakkında bilgi verilen hususlar tüm yönleriyle ve net bir biçimde	X		

aydınlatılmış mı?	(kısmi olarak)		
6. Anlaşılabilirlik			
- İçerik dini bilgiye sahip olmayanlar tarafından net bir biçimde anlaşılabilir mi?	X (kısmi olarak)		
7. Değerlilik / Değer Katicılık			
- İçeriğin siteye ait orijinal bir araştırma olma yönü var mı?	X (kısmi olarak)		
- İçerik başka bir kaynaktan alınan içeriğin doğrudan aktarımı mı?		X	

Alexa verilerine göre *fıkıh* kategorisinde yer alan *sorularlaislamiyet.com* isimli internet sitesi, İslam ile ilgili her türden soruya cevap vermek amacıyla kurulmuştur. İçeriklerin kaynağı/yazarı ise her zaman yazının sonunda belirtilmemiş, sitenin künyesi olarak da görebileceğimiz kısımda *yazarlar/editörler* başlığı altında konumlandırılmıştır. Yine burada yazarların bir kısmının uzmanlık durumunu belirten akademik unvanlarının da yer aldığı görülmektedir. Sitenin künyesinde amaç ve hedefleri açıkça belirtilmiş ve tüm bu çalışmaların bir vakıf/organizasyon çerçevesinde yürütüldüğü beyan edilmiştir. Ancak tüm bunlarla birlikte içeriklerin yalnızca bir kısmında referans sisteminin kullanıldığı görülmektedir. Genel hatlarıyla anlaşılabilir olan içeriklerin bir kısmı siteye ait orijinal bir araştırma olma hususiyetine sahiptir.

Tablo 5: *dinimizislam.com*

Yetkinlik, Otorite ve Kapsama Yönelik	Evet	Hayır	Bilinmiyor
dinimizislam.com			
1. Kaynak			
- İçeriklerin tamamında üreticisi/yazar ismi yer alıyor mu?		X	
- Yazarların uzmanlık durumuna yönelik bir bilgilendirme var mı?		X	
- Yazarlar dini bir kurumun temsilcisi mi?			X
2. Yayıncı			
- İnternet sitesinin künyesi var mı?	X		
- Sitenin amacı açıkça sunulmuş mu?	X		
- Bir uzmanın bireysel girişimi mi?		X	
- Kurumsal bir yapının resmi sayfası mı?	X		
3. Referanslar			
- İçerikler referans ve kaynakça sistemine sahip mi?		X	
- İçerik orijinal bir kaynaktan alınmışsa bu içeriğe erişim var mı?	X (kısmi olarak)		
- Referanslar yetkin mi?			
4. İlgililik			
- Site formatı ile yayınlanan içerik uyumlu mu?	X		
5. Tamamlık/Bütünlük			
- Hakkında bilgi verilen hususlar tüm yönleriyle ve net bir biçimde aydınlatılmış mı?		X	
6. Anlaşılabilirlik			
- İçerik dini bilgiye sahip olmayanlar tarafından net bir biçimde anlaşılabilir mi?	X (kısmi olarak)		
7. Değerlilik / Değer Katicılık			
- İçeriğin siteye ait orijinal bir araştırma olma yönü var mı?	X (kısmi olarak)		
- İçerik başka bir kaynaktan alınan içeriğin doğrudan aktarımı mı?	X (kısmi olarak)		

dinimizislam.com adlı internet sitesinin, *fıkıh* kategorisinde yer alan bir diğer internet sitesi *sorularlaislamiyet.com*'a benzer bir şekilde bir vakıf/organizasyon ile ilişkili olduğu görülmektedir. Sitede yer alan sorulara verilen cevapların hemen altında yazar bilgisine yer verilmediği saptanmıştır. Ancak künye bilgisinin sunulduğu *hakkımızda* adlı kısımda yararlanılan kaynak eserlere dair geniş bir bilgi verilmiştir. Bununla birlikte söz konusu bilgilerin bir cevap olarak kimler tarafından organize edildiğine ve bu kişilerin uzmanlık durumunun ne olduğuna dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır. Ayrıca içeriklerin yalnızca bir kısmında referans ve kaynakça sisteminin olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 6: fetvameclisi.com

Yetkinlik, Otorite ve Kapsama Yönelik	Evet	Hayır	Bilinmiyor
fetvameclisi.com			
1. Kaynak			
- İçeriklerin tamamında üreticisi/yazar ismi yer alıyor mu?	X		
- Yazarların uzmanlık durumuna yönelik bir bilgilendirme var mı?		X	
- Yazarlar dini bir kurumun temsilcisi mi?			X
2. Yayıncı			
- İnternet sitesinin künyesi var mı?		X	
- Sitenin amacı açıkça sunulmuş mu?		X	
- Bir uzmanın bireysel girişimi mi?	X (kısmi olarak)		
- Kurumsal bir yapının resmi sayfası mı?	X		
3. Referanslar			
- İçerikler referans ve kaynakça sistemine sahip mi?	X (kısmi olarak)		
- İçerik orijinal bir kaynaktan alınmışsa bu içeriğe erişim var mı?			X
- Referanslar yetkin mi?			X
4. İlgililik			
- Site formatı ile yayınlanan içerik uyumlu mu?	X		
5. Tamamlık/Bütünlük			
- Hakkında bilgi verilen hususlar tüm yönleriyle ve net bir biçimde aydınlatılmış mı?	X (kısmi olarak)		
6. Anlaşılabilirlik			
- İçerik dini bilgiye sahip olmayanlar tarafından net bir biçimde anlaşılabilir mi?	X		
7. Değerlilik / Değer Katıcılık			
- İçeriğin siteye ait orijinal bir araştırma olma yönü var mı?	X		
- İçerik başka bir kaynaktan alınan içeriğin doğrudan aktarımı mı?		X	

fetvameclisi.com bir vakıf/organizasyon tarafından yönlendirilen ancak bir uzmanın bireysel fetvalarına yer veren internet sitesidir. Bu sebeple içeriklerin tamamında yazarın ismi yer almaktadır. Ancak yazarın uzmanlık durumuna yönelik bir bilgilendirmeye yer verilmediği görülmektedir. Sitede künye bilgisi yer almamaktadır. İçeriklerin bir kısmı referanslarla şekillendirilse de önemli bir bölümü kişisel fetvaları yansıtmaktadır. Site formatı ile yayınlanan içerik uyumlu olmakla birlikte hakkında bilgi verilen hususların tüm yönleriyle aydınlatıldığını söylemek pek de mümkün değildir. Son olarak; içerikler oluşturulurken kolay anlaşılabilir olmasına dikkat edildiğini ve bu içeriklerin bir kaynaktan alınan metinlerin doğrudan aktarımı şeklinde sunulmadığını söylemek mümkündür.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Yetkinlik, otorite ve kapsama yönelik kalite kriterlerinin her bir siteye uygulanması sonucunda ortaya çıkan sonuçlar aşağıdaki şekilde ifade edilebilir. *Dini bilgi kaynakları* kategorisindeki internet siteleriyle ilgili değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda:

- Değerlendirilen internet sitelerinde içeriklerin sadece bir kısmında yazar bilgisinin yer aldığı görülmektedir. Yazarların uzmanlık durumunu gösteren bilgi ve ibarelere ise çok sınırlı içerikte rastlanmaktadır. Yazarların neredeyse tamamı dini bir kurum ya da eğitim kurumunun temsilcisi değildir (Diyanet, İlahiyat Fakülteleri vb.). Bu sonuçlar söz konusu internet sitelerinde yazar bilgisi bakımından ciddi bir yetkinlik ve otorite sorunu olduğunu ortaya koymaktadır.
- Söz konusu internet sitelerinin yalnızca bir tanesinde (enfal.de) künye bilgisinin yer aldığı ve sitenin amacının açık bir biçimde belirtildiği görülmektedir. Diğerlerinde ise künye bilgisi yer almamaktadır. Aynı zamanda internet sitelerinin bir uzmanın bireysel girişimi mi yoksa kurumsal bir yapının resmi bir uzantısı mı olduğu bilgisine ulaşamamıştır. Ancak tüm bu değerlendirmelerden sonra söz konusu internet sitelerinin bireysel girişimler olarak ortaya çıktığı ve içeriklerin de farklı kaynaklardan derlenerek oluşturulduğu sonucuna varılabilir. Herhangi bir uzmanlık gerektirmeyen bu pratik sunulan bilgilerin güvenilirliğine dair önemli sorunlara yol açabilme potansiyeline sahiptir.
- İnternet sitelerindeki içeriklerin sadece bir kısmının referans ve kaynakça sistemine sahip olduğu, bu sisteme sahip olan içeriklerin genel olarak başka bir kaynaktan alınan içeriğin doğrudan aktarımı şeklinde sunulduğu görülmektedir. Çoğunluğu siteye ait orijinal bir araştırma olmayan bu içerikler özgünlük problemi taşımaktadır. Bu doğrultuda bahsi geçen internet sitelerinin çevrimiçi ortamda

kolayca ulaşılabilecek ve önemli ölçüde yaygınlaşmış içeriklerin aktarıcısı konumunda olduğu ifade edilebilir. Söz konusu durum sitelerde yer alan bilgilerin yaygın, derinliksiz ve yüzeysel içeriklere sahip olduğunu göstermektedir. Aynı zamanda bu aktarım/alıntılama sürecinde de zaman zaman orijinal kaynaklara referans verilmediği görülmektedir.

- Site formatı ile yayınlanan içeriklerin genel olarak uyumlu olduğu gözlemlenmiştir. Bahsi geçen internet sitelerinde hakkında bilgi sunulan mevzuların tüm yönleriyle, eksiksiz ve anlaşılabilir bir formatta sunulduğunu ise kısmen ifade etmek mümkündür. Bu hususta da özellikle bazı konu başlıklarında önemli eksikliklerin olduğu görülmektedir.

Fıkıh kategorisindeki internet siteleriyle ilgili değerlendirmeler göz önünde bulundurulduğunda ise aşağıdaki değerlendirmelerin yapılması mümkündür:

- Söz konusu internet sitelerinin kaynak ve yayıncı bilgileri bakımından dini bilgi kaynakları kategorisinde değerlendirilen internet sitelerine göre daha başarılı olduğu görülmektedir. Gerek yazar bilgisi ve gerekse de künye bilgisinin (künye bilgisi bu kategoride değerlendirilen internet siteleri içerisinde sadece fetvameclisi.com'da yer almamaktadır) yer aldığı bu sitelerin kaynak ve yayıncı kategorilerindeki tüm değerlendirme ölçütlerini karşıladığını söylemek ise mümkün değildir. Özellikle yazarların uzmanlık durumunu gösteren bilgilerin yetersiz olduğu görülmektedir.
- İçeriklerin yalnızca bir kısmında referans ve kaynakça sisteminin kullanıldığı görülmektedir. Bu durumda sunulan bilgilerin temel olarak kişisel görüşleri/fetvaları yansıttığı ifade edilebilir.
- Site formatı ile yayınlanan içeriklerin genel olarak uyumlu olduğu gözlemlenmiştir.
- Bu kapsamda değerlendirilen internet sitelerinin kapsama yönelik kriterler bakımından da dini bilgi kaynakları kategorisindeki internet sitelerine göre başarılı olduğunu ifade etmek mümkündür.

Tüm bu veriler değerlendirildiğinde bahsi geçen internet sitelerinin en önemli sorun alanlarının yetkinlik ve otoriteye dair olduğu, kapsama dair eksikliklerin ise bu sorun alanlarını beslediği ifade edilebilir. Yine bu sitelerin özgün ve orijinal içeriklere sahip olmak bakımından önemli zaafı olduğunu söylemek de mümkündür. İnternet ortamındaki dini enformasyonun kullanıcı odaklı değerlendirmesine olanak sağlamak amacıyla geliştirilen kriterlerin dini/enformasyonel içerikli internet sitelerine uygulanması sonucunda ortaya çıkan durum, enformasyon çağında güvenilir ve nitelikli dini enformasyona ulaşmanın önünde pek çok engelin olduğunu göstermektedir.

KAYNAKÇA

Alexa (2017).

https://www.alexa.com/topsites/category/Top/World/T%C3%BCrk%C3%A7e/Toplum/Din_ve_Maneviyat/%C4%B0slam/Bilgi_Kaynaklar%C4%B1 adresinden alındı

Briggs, Asa ve Burke, Peter (2011). *Medyanın Toplumsal Tarihi: Gutenberg'ten İnternete*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.

Bell, Daniel (1973). *The Coming of Post-Industrial Society; A Venture in Social Forecasting*. New York: Basic Books.

Castells, Manuel (2008). *Eformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür / Ağ Toplumunun Yükselişi* (2. Baskı b., Cilt 1. Cilt). (E. Kılıç, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Cole, Jeffrey (2001). *The UCLA Internet Report 2001 - "Surveying the Digital Future"*. Los Angeles: UCLA Center for Communication Policy.

Çelik, Tolga (2014). İnternet Sitelerinin İçerik ve Kullanılabilirlik Kalitelerinin Değerlendirilmesi. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14 (2), 137-154.

Dijk, Jan Van (2016). *Ağ Toplumu*. İstanbul: Epsilon Yayıncılık.

Drucker, Peter F. (1969). *The Age of Discontinuity; Guidelines to our Changing Society*. New York: Harper & Row.

Georgetown.edu (2017). *Evaluating Internet Resources*. Georgetown.edu:

<https://www.library.georgetown.edu/tutorials/research-guides/evaluating-internet-content> adresinden alındı

Gürcan, Halil İbrahim. (2003). Haber Sitelerinde İçerik ve Tasarıma Yönelik Değerlendirme Ölçütlerine Bir Yaklaşım. *Selçuk İletişim Dergisi*, 90-99.

Hasan, Haslin ve Haron, Hamdzun (2013). Technology and Religion: Information Seeking Behaviour of Online Religious Information Among Malays. *World Applied Sciences Journal*, 28(8), 1082-1088. DOI: 10.5829/idosi.wasj.2013.28.08.13812

Hoover, Stewart M., Clark, Lynn Schofield. ve Rainie, Lee (2004). *Faith Online*. Washington D.C.: Pew Internet and American Life.

Kulat, Mehmet Ali (2017). *Türkiye'de Toplumun Dine ve Dini Değerlere Bakışı*. Ankara: Mak Danışmanlık.

Larsen, Elena (2001). *CyberFaith: How American Pursue Religion Online*. Washington D.C.: Pew Internet and American Life Project.

Liu, Ziming ve Huang, Xiaobin (2005). Evaluating the credibility of scholarly information on the web: A cross cultural study. *International Information & Library Review*, 37 (2), 99-106. DOI: HYPERLINK "https://doi.org/10.1080/10572317.2005.10762670" 10.1080/10572317.2005.10762670

Masuda, Yoneji (1981). *The Information Society as Post Industrial Society*. Washington D.C.: World Future Society.

- Mc Quail, Denis ve Windahl, Swen. (2010). *Kitle İletişim Çalışmalarında İletişim Modelleri* (3. Baskı b.). (K. Yumlu, Çev.) Ankara: İmge Kitabevi.
- Mediaclick.com.tr (2018, Haziran 10). www.mediaclick.com.tr: <https://www.mediaclick.com.tr/blog/alex-nedir> adresinden alındı
- Naumann, Felix ve Rolker Claudia (2000). Assessment methods for information quality criteria. *Proceedings of 5th International Conference on Information Quality*, (s. 148-162).
- Oliver, Kevin M., Wilkinson, Gene L., & Bennett, Lisa T. (1997). *Evaluating the Quality of Internet Information Sources*. eric.ed.gov: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED412927.pdf> adresinden alındı
- Özek, Faruk (1995). *Optoelektronik*. Ankara: A.Ü.F.F. Döner Sermaye İşletmesi Yayınları .
- Tüik (2004-2017). Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması. *Bilgi Toplumu İstatistikleri 2004-2017*. Tüik.
- Uçak, Nazan Özenç (1997). Bilgi Gereksinimi ve Bilgi Arama Davranışı. *Türk Kütüphaneciliği*, 315-325.
- Umuc.Edu (2017). *How Should Research Sources Be Evaluated?* Umuc.edu: <http://www.umuc.edu/current-students/learning-resources/writing-center/online-guide-to-writing/tutorial/chapter4/ch4-05.html> adresinden alındı
- Vardı, Recep (2013). İnternette Yer Alan Dini İçerikli Bilginin Güvenilirliği. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3 (3), 79-87.